

UYGURLAR

Lu-shan, London-New York 1955; a.mlf., "The Tzyjyh Tong-jiann Kaoyih and the Sources for the History of the Period 730-763", *BSOAS*, XIII (1950), s. 448-473; H. S. Levy, *Biography of An Lu-shan*, Berkeley 1960, tür.yer.; Bahaeddin Ögel, *Sino-Turcica: Çingiz Han ve Çin'deki Hanedanın Türk Müşavirleri*, Taipei 1964; a.mlf., "İlk Töles Boyları", *TTK Belleten*, XII/48 (1948), s. 795-831; a.mlf., "Şine Usu Yazıtının Tarihi Önem", a.e., XV/59 (1951), s. 361-380; a.mlf., "Uygur Devleti'nin Teşekkülü ve Yükseliş Devri", a.e., XIX/75 (1955), s. 331-376; Tsai Wen-shen, *Li Te-yü'nün Mektuplarına Göre Uygurlar (840-900)*, Taipei 1967; Chang Jen-t'ang, *T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler (618-745)*, Taipei 1968; C. Mackerras, *The Uighur Empire (744-840) According to the T'ang Dynastic Histories*, Canberra 1968; Gülçin Çandarlıoğlu, *Ötüken Bölgesindeki Büyük Uygur Kağanlığı 744-840 (Çin Resmi Tarihleri ile TFYK ve TCTC'deki Belgelerin Işığında)* (doçentlik tezi, 1972), IÜ Ed. Fak.; a.mlf., *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri (9-11. Asırlar)*, İstanbul 2004; a.mlf., *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, İstanbul 2004; Özkan İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi: Hukuk Vesikalarına Göre*, Ankara 1987; a.mlf., *Çin Elçisi Wang Yente'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara 1989, tür.yer.; V. Minorisky, "Tamim ibn Bahr's Journey to the Uyghurs", *BSOAS*, XII (1948), s. 275-305; H. Ecsedy, "Uigurs and Tibetans in Pei-t'ing (790-791 A.D.)", *AOH*, XVII (1964), s. 83-104.

GÜLÇİN ÇANDARLIOĞLU

UYKU

Arapça'da uyku kavramını ifade etmek üzere **nevm** ve bu kökten gelen **menâm** kelimeleri kullanılır. Kelime kökü itibarıyla "hareketin dinmesi, durgunluk" anlamındadır. Aynı kök ve türevleri "pazarın durgun ve hareketsiz geçmesi, rüzgârın dinmesi, denizin sakinleşmesi ve ateşin sönməsi" gibi mânalara da gelir. Râgib el-İş-fahânî nevmi "beyin sinirlerinin genişlemesi hali" (*el-Müfredât*, "nvm" md.), Seyyid Şerif el-Cürcânî (duyusal) güçlerin hareketsiz kalmasına yol açan doğal bir durum" (*el-Ta'rifât*, "nevm" md.), Tehânevî ise "canlılık unsurunun sinirleri ulaşmasının engellenmesi sebebiyle canlıyı dış dünyalardan, iradeli ve iradesiz hareketlerden âciz bırakan durum" (*Keşşâf*, II, 1430) diye açıklar. Uykunun gittikçe derinleşen ve birbirini izleyen evreleri vardır. Bunların her birine Arapça'da ayrı bir ad verilmiştir. Âyet ve hadislerde uyku karşılığı olarak daha çok **sine**, **nûâs** ve nevm'in yanında **rukûd** kelimeleriyle bunların türevlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bazılarına göre uyku evrelerinin ilkinde sine denir. Sine, "gözün süzölmeye başladığı, dimağda belirip henüz göz ve kalbe geçmeyen uyku ağırlığı" anlamına gelir. Ardından uykunun biraz da-

ha derinleşip göze geçmesiyle "organlarda beliren uyuşukluk" mânasındaki nûâs evresine girilir. Nûâs uyuklamak veya hafif uyku şeklinde de ifade edilebilir. Uykunun daha da derinleşip kalbe geçmesiyle nevm evresine ulaşılır (Bursevî, s. 234). Arapça'da uzun süreli uyku **rukâd** kelimesiyle karşılanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Ashâb-ı Kehf'in uzun uykusu için rukûd (el-Kehf 18/18) ve insanların tekrar diriltilmesi zamanına kadar beklemesi uzun bir uyku gibi kabul edildiğinden ölümlerin konulduğu kabir için "merkad" (Yâsîn 36/52) kelimelerinin kullanılması da bu görüşü desteklemektedir. Ancak bazı hadislerde uzun süreli olmayan uyku için de rukûd masdarından türeyen fiillerin yer aldığı görülür (Buhârî, "Nikâh", I, "Teheccüd", 12; Müslim, "Müsâfirîn", 163, "Şiyâm", 190). Arap yarımadası gibi sıcak bölgelerde genellikle öğleden sonra bir süre uyuma âdeti günümüzde de devam eden bir gelenektir (bk. KAYLÜLE).

Kur'an'da nevm ve menâm kelimeleri dokuz âyette (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "nvm" md.), nûâs iki âyette (Âl-i İmrân 3/154; el-Enfâl 8/11) geçer. Sine ve nevm'in birlikte kullanıldığı Âyetü'l-kürsî'de (el-Bakara 2/255) Allah'ın uyuklamadan ve uykudan münezzehe olduğu bildirilir. İki âyette (el-A'râf 7/97; el-Kalem 68/19) Allah yolundan sapan toplulukların uykuda iken semaî bir felâketle cezalandırılmasından söz edilir. Allah uykuyu insanların dinlenmesi için yaratmıştır (el-Furkân 25/47; en-Nebî 78/9). Gecenin uyumaya, gündüzün rızık kazanmaya elverişli yaratılması Allah'ın kudretinin âlâmetlerindendir (er-Rûm 30/23). Uyku organizmanın faaliyetlerinin, merkezî sinir sisteminin ve beden dinlenmeye geçtiği, dış uyarılara karşı alginın iyice zayıfladığı geçici ve nisbi bir bilinçsizlik durumu sayıldığından Kur'an'da uykunun canlılıkla ölüm arasında bir hal oluşuna ve ölüme benzediğine dikkat çekilir (el-En'âm 6/60; ez-Zümer 39/42). Bedir ve Uhud savaşları öncesinde Allah müminlere hafif bir uyuklama (nûâs) verip onların korku ve kaygılarını gidermiş, cesaret ve özgüvenlerini arttırmıştır (Âl-i İmrân 3/154; el-Enfâl 8/11, 43). Hz. İbrâhim oğlu İsmâ'il'in kurban edilmesiyle ilgili işareti uykuda iken görmüştür (es-Sâffât 37/102).

Hadislerde de uykudan sıkça bahsedilmektedir. Bir hadiste, "Allah uyumaz, O'nun uykuya ihtiyacı yok" buyrulur (*Müsned*, IV, 395, 401, 405; Müslim, "İmân", 293, 295). Çocukluk dönemi ve akıl hastalığının yanında uykunun da sorumluluğu kaldırdığı bildirilmiştir (*Müsned*, I, 116, 118, 155; Bu-

hârî, "Talâk", 11; "Hudûd", 22). Resûlullah'ın mi'râc yolculuğu uykuyla uyanıklık arasında başlamıştır (*Müsned*, IV, 201, 207, 208; Buhârî, "Bed'ül'l-halk", 6). Birçok hadiste Resûl-i Ekrem'in uykusuna, uyurken ve uyanırken yaptığı dualara dair bilgiler vardır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "nvm" md.). Bu hadislerde belirtildiğine göre Hz. Peygamber yatışı namazından önce uyumayı, namazdan sonra da konuşmayı uygun görmeydi (Buhârî, "Mevâkit", 13, 23; Müslim, "Mesâcid", 235-237). Uyumak istediğinde sağ yanına yatar, yanağını sağ elinin üstüne koyar ve, "Allahım, kullarını diriltip bir araya getirdiğin kıyamet gününde beni azabından koru!" diye dua ederdi (*Müsned*, I, 400; IV, 281, 290, 300, 303). Üzerinde uyuduğu hasırın izi yüzüne çıkardı. Bu duruma üzülen sahâbilerin kendisine bir yatak sağlamaları yönündeki tekliflerini kabul etmemiş, "Dünya ile ne ilgim olabilir ki! Benim dünyadaki durumum ağaç altında bir süre uyuduktan sonra yoluna devam eden yolcunun durumuna benzer" demiştir (Tirmizî, "Zühd", 44). Bazı hadislerde uykuya ve sonuçlarına dair fikhî hükümler bulunmaktadır (aş. bk.). Bir rivayete göre Resûlullah uykuyu ölüme, uyanmayı hayata benzeterek yatarken, "Allahım! Senin isminle yaşar, senin isminle ölürüm" demiş, uyanınca da, "Bizi öldürdükten sonra hayata döndüren Allah'a hamdolsun" sözlerini söylemiştir (Buhârî, "Da'âvât", 9). Berâ b. Âzib'e de yatağına yöneldiğinde şöyle dua etmesini öğütlemiştir: "Allahım! Büyük bir saygıyla isteyerek kendimi sana teslim ettim, yüzümü sana çevirdim, durumumu sana arzettim, sana dayandım. Senden başka sığınağımız yoktur. İndirdiğin kitaba, gönderdiğin peygambere iman ettim." Ardından da şu sözleri eklemiştir: "Eğer o gece ölürsen fitrat üzere tertemiz ölürsün, sabaha çıkarsan hayırla çıkarsın" (*Müsned*, IV, 302). Hz. Âişe'nin, "Yâ Resûlellah, vitir namazını kıldan mı uyuyorsun?" sorusuna, "Gözlerim uyusa da kalbim uyumaz" cevabını vermiştir (Buhârî, "Teheccüd", 15, 16; Müslim, "Müsâfirîn", 125). Bir sahâbînin, "Peygamber uyuyorsa kendisi gözlerini açmadıkça uyandırılmazdı, çünkü uykusunda iken ne durumlar yaşadığını bilemezdik" dediği nakledilmiştir (Buhârî, "Teyemmüm", 6). Hadislerde geceleri Kur'an okumakla meşgul olanlara kıyamet gününde Kur'an'ın, "Benim için uykusundan feragat etti" diyerek şefaate edeceği belirtilmiş (*Müsned*, II, 174), annesi Hz. Süleyman'a geceleri fazla uyumamasını öğütlemiş, çok uyumanın kişinin âhiretini fakirleştireceğini söylemiş-

tir (İbn Mâce, “İkâme”, 174). Uykuda Resûlullah’ı görenlerin uyanırken olduğu gibi onu gerçekten göreceklərini, çünkü şeytanın onun sûretine giremeyeceğini bildiren rivayetler vardır (Buhârî, “İlim”, 38; “Edeb”, 109; Müslim, “Rü’yâ”, 10-13). Ayrıca birçok hadiste Resûlullah’ın rüyaları anlatılmaktadır (Wensinck, *el-Mu’cem*, “re’y”, “nvm” md.leri).

Grek kültüründen aktarılan felsefî literatürün etkisiyle erken dönemlerden itibaren uyku ve rüya İslâm düşünürlerinin konuları arasında yer almıştır. Ya’kûb b. İshak el-Kindî, *Risâle fi mâhiyyeti’n-nevm ve’r-rü’yâ* başlıklı eserine uyku ve rüyayın tanımını ve niteliğini açıklayarak başlar. Buna göre uyku ve rüya ruhla (nefis) ilgili bir durumdur. Canlı olduğu halde beş duyusunun hiçbirisiyle hissetmeyen kişinin uyuduğu söylenir. Şu halde uyku “nefsin bütün duyularını kullanmayı bırakması” ve “sağlıklı normal canlının doğal duyularını kullanmama hali” diye tanımlanabilir. Rüya ise nefsin düşünceyi kullanıp duyuları bırakmasıdır. Canlının uyumasının fizyolojik sebebi beynin soğuk ve yaş oluşudur. Beyin ıslanıp soğuyunca mutedil durumundan çıkıp duysal hareketlere elverişsiz biçimde gevşer. Böylece nefis duyuları kullanamayıp düşünmeye yönelince uyku ve rüya hadisesi ortaya çıkar. Duyu ile tasarlama gücü arasında fark vardır. Duyu verileri dış dünyadan algılanan formların aynısı olduğu halde tasarlama gücü bu formları birleştirerek dış dünyada bulunmayan formlar da üretir; bu sebeple duyuların veremediği formları, kavramları uykuda kazanmak mümkündür. Ancak uyanırken düzenli düşünme yeteneği olmayanlar uykuda da karışık ve anlamsız rüyalar görür. Kindî bunun beynin bedeni yönetmesinin bir sonucu olduğunu, uykunun hareketten sonra organları dinlendirdiğini, sindirim sistemini hazırladığını, bedenin beslenmesine katkı sağladığını belirtir.

Kindî’nin uyku tanımı *Resâ’ilü İhvân-ı Şafâ’da* tekrarlanır. İhvân-ı Safâ rüyayı, “uyku halinde duyular işlemez durumda iken nefsin duyulur nesnelerin görüntülerini, mümkün olayların vuku bulmadan önceki hayallerini kendi zatında tasavvur etmesi” şeklinde tanımlar. Nefsin çeşitli fiillerinden biri de uyku halindeyken bedenî aletlerin yardımını almadan rüya görebilmesidir (*Resâ’il*, IV, 84, 86). İhvân-ı Safâ, rüyaları asılsız kabul edenlere peygamberlerin çoğunun uykuda iken vahiy aldığını hatırlatmakta, rüyada görülen sembollerin yorumunu yapmaktadır.

İhvân-ı Safâ irfanî bir üslûpla rüya çeşitleri, bunların yorumları, ayrıca rüya, ilham ve vahiy hakkında bilgi verir (*a.g.e.*, IV, 89-123). İbn Sinâ’ya göre uyanıklık nefsin duyu organlarını kendi isteğiyle kullanması hali, uyku da bu halin yokluğu, nefsin dış duylardan iç duylara yönelmesidir. Yorgunluk, bedenî, zihinsel ve korku gibi psikolojik sebepler yanında düşünceler de uykuya yol açabilir. Bu durumda beyin ısınarak bedendeki nemleri kendine doğru çekip ıslanmakta, bunun etkisiyle uyku üretmektedir. Filozofa göre beden sağlığı yerinde, mütehayyile ve hatırlama gücü iyi işleyen kimselerin nefislerine uykuda veya uyanırken fizik ötesi âlemden bilgiler gelebilir. Mütehayyileleri yaratılıştan çok güçlü olanlar başkalarının rüyada gördüklerini uyanırken algılayabilirler, rüyalarında da geçmişe, şu ana veya geleceğe dair bazı durumları idrak edebilirler. Peygamberlerin mütehayyile gücü böyledir. Bu özellikteki insanın nefsi metafizik âlemden bilgiler alabilir. Bu tür bilgiler tabire ve te’vile ihtiyaç duyulmayacak şekilde açıktır. Rüyanın yorumu zamana ve rüyayı gören kişilere göre değişir. Nefsin metafizik âlemlerle ilişkisinin kesildiği durumda görülen rüyaların çok azı yorum konusu olabilir, büyük kısmı karışık rüyalar. Rüyaları en sahih olanlar mizaçları en ılımlı olanlardır (*el-İşârât*, III-IV, 861-862, 884-887; *en-Ne-cât*, s. 697; *Avicenna’s de Anima*, s. 173-182).

Gazzâlî, gerçeği arama macerasında uyku olayını bir araç şeklinde kullanmıştır. Buna göre rüyalar uyku halinde kalındığı sürece doğru olabilir; uyanınca rüyadaki hayal ve inançların asılsızlığı anlaşılır. Bunun gibi uyanıklığın da bir tür uyku hali sayıldığını gösterecek başka bir hayata yükselmek mümkündür. O hayata göre dünya bir tür uyku, burada olup bitenler de bir tür rüyadır ve insanlar öldüklerinde bu uykudan uyanmış olacaktırlar (*el-Münkız mine’l-ğalâl*, s. 9). Gazzâlî, tasavvuf büyüklerinin gaipden haber verme gibi olağan üstü hallerinin imkânından söz ederken sadık rüyayı kanıt olarak gösterir. Ona göre uykuda iken bu tür bilgiler alınabiliyorsa bunun uyanırken de gerçekleşebileceği kabul edilmelidir (*İhyâ*, III, 25). Uykuya dair zengin hadis literatürünün ışığında ahlâk ve tasavvuf kitaplarında “Âdâbü’n-nevm” başlığı altında uykudan önceki davranışlar, dualar vb. konular hakkında bilgi verilmiştir. Tasavvufta az uyuma (killet-i menâm) zühd ve riyâzetin başlıca şartlarından sayılır (*a.g.e.*, III, 66). Gazzâlî uyku âdâbını şöyle sıralamıştır: Uykudan önce ab-

dest alıp dişleri temizlemek; gece ibadeti için gerekli olan misvak, su gibi şeyleri yanında bulundurmamak; uykudayken ölme ihtimalini göz önüne alarak vasiyetini baş ucuna koymak; günahlardan tövbe edip içinde hiçbir kötülük niyeti taşımadan herkese karşı iyi duygular besleyerek uyumak; Selef’in yolundan gidip çok yumuşak yataкта uyumamak; uyku bastırınca kadar yatmamak, uyumak için kendini zorlamamak; uyku bastırınca da ibadet etmek için bile olsa uyanık durmamak; sağ yanı üzerine kibleye dönerek uyumak; uykudan önce dua ve uygun âyetler okumak; uykuyu bir tür ölüm, uyanmayı da yenisinden diriliş bilerek âhireti düşünmek; uyanınca dua okumak, uyumadan önce Allah’ı zikrettiği gibi uyanınca da O’nu anarak güne başlamak (*a.g.e.*, I, 343-345).

İlgili âyetlerden hareketle (*el-En’âm* 6/60; *ez-Zümer* 39/42) uykuyu bir çeşit ölüm gibi düşünen ahlâk ve tasavvuf âlimleri bu kavram etrafında dinî ve ahlâkî bir sorumluluk bilincini geliştirmeye çalışmışlardır. Muhâsibî, uyku-ölüm ilişkisine dair Zümer sûresinin 42. âyetiyle hadisleri zikrederek uyku öncesinden başlayıp bir sonraki uyku vaktine kadar sorumlulukları sıralar. Bunlar halis niyet, tövbe, kulluk bilinci, beden ve ruh temizliği, ibadet, kul hakkına riayet, mazlumlara yardım, haksızlıklarla mücadele, çevre duyarlılığı, sosyal çevreyle ilgilenme, selâmlaşma, hal hatır sorma, günahlardan uzak durma, ticarî dürüstlük, yararlı bilgi peşinde olma gibi duygu ve davranışlardan oluşur (*er-Rîfâye li-hukûkullâh*, s. 503-514). Kuşeyrî de “gaflet uykusu” ve “âdet uykusu” (doğal uyku) şeklinde iki uyku türünden bahsettikten sonra normal uykunun “ölümün kardeşi” diye nitelendirildiğini belirtir. Onun verdiği bilgiye göre bazıları uykunun hayırlı bir durum sayılmadığını ileri sürmüştür. Nitekim, “Uykuda hayır bulunsaydı cennette de uyku olurdu” denilmiştir. Rivayete göre uyku kula Allah’ın huzurunda bulunmayı unutturduğu için suidepten sayılmıştır. “Neden uyumuyorsun?” diye sorulunca Mâlik b. Dînâr, “Cehennem uyuma izin vermiyor” cevabını vermiş, uyku ve uyanıklıktan hangisinin daha hayırlı olduğu sorusuna da insanların durumuna bakarak cevap vermek gerektiğini söylemiştir. Buna göre dinî duyarlılığı güçlü kimseler için uyanıklık, zayıf olanlar için uyku daha hayırlıdır. Bu sebeple şeytana en ağır gelen şeyin günahkâr kimselerin uykusu olduğu söylenir. Öte yandan bir sûfiye göre uykuda uyanırken bulunmayan iki fırsat vardır. Biri Hz. Peygamber’le sahâbenin ve

UYKU

geçmiş din ulularının, diğeri de Hakk'ın uykuda iken görülebilmesi ki bu sonuncusu en büyük mazhariyettir (*er-Risâle*, II, 715-718). İbn Ebû'd-Dünyâ'nın *Kitâbü'l-Menâmât* adlı eseri de uyku ve rüyalara dair rivayetlerden meydana gelmektedir. Ayrıca İbrâhim b. Muhammed el-Beyhâkî'nin *el-Meḥâsin ve'l-mesâvî*, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî'nin *el-Âdâb*, İbn Abdülber en-Nemerî'nin *Behcetü'l-mecâlis* adlı eserleri gibi antolojik nitelikteki ahlâk ve âdâb kitaplarında uyku âdâbı, uykunun fayda ve zararları, ilginç rüyalar vb. konulara dair rivayetler, özlü sözler ve şiirler derlenmiştir (ayrıca bk. RÜYA).

BİBLİYOGRAFYA :

Meḳâyisü'l-luğa, V, 372-373; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "n'as", md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1430; *Kâmus Tercümesi*, II, 1030; IV, 457, 506, 776; *Müsned*, I, 116, 118, 155, 400; II, 174; IV, 201, 207, 208, 281, 290, 300, 302, 303, 395, 401, 405; Muhâsibî, *er-Ri'âye li-hukûküllâh*, Beyrut 1405/1985, s. 503-514; Kindî, *Risâle fi mâ-hiyyeti'n-nevm ve'r-rû'yâ* (Kindî, *Resâ'il* içinde), I, 293-311; İbn Ebû'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Menâmât* (*Meḳsû'atü Resâ'il* İbn Ebî'd-Dünyâ, IV içinde, nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1413/1993; İbrâhim b. Muhammed el-Beyhâkî, *el-Meḥâsin ve'l-mesâvî*, Beyrut 1404/1984, s. 318-322; İbn Sinâ, *el-İşârât*, III-IV, 861-862, 884-887; a.mlf., *en-Necât* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1364 hş./1985, s. 697; a.mlf., *Avicenna's de Anima: Kitâbü'n-Nefs* (nşr. Fazlurrahman), London 1970, s. 173-182; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Fıkhü'l-luğa ve esrârü'l-'Arabîyye* (nşr. Yâsin el-Eyyûbî), Sayda 1419/1999, s. 205; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *el-Âdâb* (nşr. Ebû Abdullah Saîd el-Mendûh), Beyrut 1408/1988, s. 276-278; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1377/1957, IV, 84-123; İbn Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis*, II, 85-94, 141-150; Kuşeyrî, *er-Risâle*, II, 714-730; Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 343-345; III, 25, 66; a.mlf., *el-Münkız mine'd-dalâl* (nşr. Ahmed el-Câlindehri), Lahor 1971, s. 9; İsmâil Hakkı Bursevî, *Furûku Hakkî*, İstanbul 1251, s. 234; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, II, 313; Ali Durusoy, *İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Kâinatı Yeri*, İstanbul 1993, s. 103-115.

MUSTAFA ÇAĞRICI

□ FIKİH. Uyku bilinci gideren, aklın ve iradenin kullanılmasını engelleyen bir durum olduğundan fıkıh usulünde kişinin dinî-hukukî hükümlere muhatap kılınmaya elverişliliğini (ehliyet) etkileyen ârizî durumlardan biri kabul edilmiş, buna bağlı olarak uyku halinin abdestin bozulmasına ve namaz mükellefiyetine etkisi fıkıhta geniş biçimde incelenmiştir. Organizmanın dış uyarılara karşı duyarlılığını, bilinç ve idraki nisbî şekilde kapatan uyku iradî hareketlerde bulunmaya imkân vermediğinden uykuda olduğu süre içinde kişi sorumluluklarını yerine getirmekten âciz durumdadır. Bu sebeple uyku fıkıhta eda ehliyeti-

tini ortadan kaldıran irade dışı ehliyet ârizalarından biri kabul edilmiştir (bk. EHLİYET). Hanefî fakihlerinden Abdülazîz el-Buhârî uykuyu "insanda irade dışı meydana gelen, iç ve dış duyu organlarının çalışmasına rağmen akli kullanmaya engel olan tabii bir işlevsizlik hali" (*Keşfü'l-esrâr*, IV, 457), İbn Âbidîn de "insana âriz olup duyarlarının faaliyetini ve aklın kullanımını engelleyen, kişiyi haklarını ifaden âciz bırakan doğal ve geçici durum" (*Reddü'l-muhtar*, I, 141) şeklinde tanımlar. Kişide eda ehliyeti temiz gücünün varlığına dayanmakta, uyuyan kimsenin temiz gücü ve ihtiyarı bulunmamaktadır. Dolayısıyla uyuyan kimsenin uyku esnasında ortaya koyabileceği, iman veya küfrü gerektirecek söz ve davranışı yahut alım satım ve boşama gibi hukukî işlemlere yönelik irade beyanları hukukî bir sonuç doğurmaz. Uyuyan kimsenin tıpkı baygın gibi cezaî ehliyeti de yoktur. Uyku halinde işlenen fiiller kasıt bulunmadığı için suç teşkil etmez ve bu kimseye bedenî nitelikte ceza uygulanmaz. Vücûb ehliyetinin temelini insan olma özelliği teşkil ettiğinden uykunun bu ehliyete hiçbir etkisi yoktur. Uykudaki bir kimse hak ve borçlara ehil kabul edilir ve uyku halinde yol açtığı malî zararları karşılamakla yükümlü tutulur. Çünkü uyku mazereti başkalarının can ve mal dokunulmazlığını ortadan kaldırmaz, sadece bedenî ceza konusunda mazeret teşkil eder. Uykuda iken birinin üzerine düşerek ölümüne yol açan kimseye fiilinde kasıt bulunmaması sebebiyle kısas cezası uygulanmaz, fakat diyet gerekir.

Gerekli tedbirleri alarak uyanacağına kanaat getiren kimse vakit girdikten sonra o vakte ait namazı kılmadan uyuyabilir. Ancak uyanamama endişesi taşırса vakit girdikten sonra kişinin o vaktin namazını kılmadan uyuması câiz değildir. Uyanma ümidiyle namaz vakti girdikten sonra uyuyan bir kimse vakit çıkıncaya kadar uyanamazsa yerine getiremediği ibadetleri kazâ eder. Uyku halinde fiilen âcizlik bulunduğundan eda yükümlülüğü kalkarsa da uyandıktan sonra uyuyan kimsenin zimmetinde sabit olan namaz borcu devam eder. Hz. Peygamber'in unutan yahut vakit içinde uyuyakalan kimsenin geçirdiği namazı hatırladığı zaman kılmasını emretmesi (Tirmizî, "Şalât", 18; Ebû Dâvûd, "Şalât", 11) uykuda iken kılınamayan namaz borcunun düşmediğini gösterir. Bir kasıt yokken uyku sebebiyle namazı vaktinde kılamayan kişi günahkâr sayılmaz. Resûl-i Ekrem ihmalin uyanıklık halinde

olacağını, uykuda ihmalin söz konusu edilemeyeceğini belirtmesi (Ebû Dâvûd, "Şalât", 11) ayrıca, "Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Şifa buluncaya kadar akıl hastasından, bulûğ çağına erinceye kadar çocuktan ve uyanıncaya kadar uyuyandan" buyurması (Buhârî, "Hudûd", 22, "Talâk", 11; Tirmizî, "Hudûd", 1) bu anlamdadır.

Uyku ile abdestin bozulup bozulmama-çağı veya hangi durumlarla bozulacağı konusu fıkıhta ayrıntılı biçimde ele alınarak tartışılmıştır. Bu konuda kaynaklarda bir kısmı farklı yorumlamaya ve hüküm çıkarmaya elverişli hadis rivayetlerinin bulunması, ayrıca uykunun bir hades (hükmi kirlilik) hali olup olmadığı, abdesti bozacak uyku süresi, şekli ve derinliğinin ölçüsü konusundaki yaklaşımlar fıkıh mezheplerinin farklı görüşler benimsemesine yol açmıştır (Serahşî, I, 78; İbn Rüşd, I, 28-29). Yatarak uyunan derin uykunun abdesti bozacağında fıkıh mezhepleri müttefiktir; bunun dışındakilerde ise görüş ayrılıkları vardır. Hanefî ve Şâfiî fakihleri hafif uykunun (nüâs) abdesti bozmayacağı görüşündedir. Tam uykunun (nevm) abdesti bozup bozmayacağı konusunda ise uyuma şekline bakarak hüküm verirler. Her iki mezhebe göre yatarak uyumanın yanı sıra vücuttan yel çıkmasına imkân verecek şekilde oturarak uyuma da abdesti bozar. Hanefîler, vücuttan yel çıkmasını mümkün kılmayacak biçimde oturarak veya namazda kıyam, rükû ve secde halinde uyumanın abdesti bozmayacağını kabul eder. Çünkü kıyam, rükû ve secde halinde kalabilme uykudan kaynaklanan gevşemenin ileri seviyede olmadığını gösterir. Bir şeye yaslanıp uyuma halinde yaslanılan şey alındığında uyuyan kimse düşecek durumda ise abdest bozulur, aksi takdirde bozulmaz (Kâsânî, I, 30-31; Haskefî, I, 132). Şâfiî mezhebinde ağırlıklı görüş vücuttan yel çıkmasına imkân verecek şekilde oturarak veya kıyam, rükû, secde hallerinde uykunun abdesti bozmasıdır (Nevevî, II, 459-460). Mâlikîler uykunun abdesti bozup bozmayacağı konusunda hüküm verirken uyuma şekli, uykunun derinliği-hafifliği ve uyku süresi olmak üzere üç kriteri göz önünde bulundururlar. Oturarak uyuma halinde uyku derin ve uzun ise abdesti bozar, hafif ve kısa ise bozmaz. Onların derin uykudan kastı kişinin elinden düşürdüğü şeyin ve gelip geçenin farkına varmadığı, yüksek sesli konuşmaları duymadığı uykudur. Derin ve kısa uyku ile hafif ve uzun uykunun abdesti bozup bozmayacağı konusunda görüş ayrılığı bulunmasına rağmen derin ve kısa uykunun